

De llops i d'homes, licoliteratura gironina

La licoliteratura oral i escrita ha estat present al llarg de la història de la humanitat en forma de faules (apòlegs), llegendes, contes i rondalles. Com a mostra, a *Folklore de Catalunya*, de Joan Amades, hi trobem quaranta rondalles de bèsties (p. 797-839) que tenen el llop com a protagonista. Les muntanyes gironines s'han convertit sovint en l'escenari d'aquestes històries.

Text > **JOSÉ LUIS BARTOLOMÉ**, catedràtic d'anglès, jubilat, de l'Escola Oficial d'Idiomes

Fotos > **FONS ETNOGRÀFIC DE JOSEP MARIA MASSIP**

Algunes versions de «Compare llop, comare guilla» i d'altres provenen de contistes de Ger, Ripoll, Olot i Llers, la qual cosa demostra que aquesta literatura popular a les comarques gironines és més rica a muntanya. Als catàlegs de literatura infantil i juvenil moderns encara trobem títols de nova creació. Cal preguntar-se el perquè d'aquest interès fascinant per un animal gairebé amortat durant el darrer segle. Una resposta aforística: com més estudiem l'etologia de l'animal, més semblança trobem en la xarxa de les nostres conductes. L'explanació de Víctor Català («El pastor». *Drames rurals*, 1902) hauria estat més un prejudici d'abast intercomarcal: «El pastor del Pirineu té per enemic natural el llop: el de l'Empordà, l'home».

Els llops varen ser hostes dels boscatges gironins fins a les primeres dècades del segle xx. Les obres dels cinc autors de literatura rural esmentades en aquest article (que utilitzen la figura del llop com a element simbòlic o de descripció cinegètica) abracen el període aproximat *fin de siècle* del seu declivi i extinció. La figura del llop és en general demonitzada, sovint metàfora de fam i penúria, al·legoria del

>> Postal francesa de 1911 en què l'Àngel de la Guarda impedeix que el mal, representat amb un llop dissecat, s'acosti a les criatures.

>> Un sac amb plantes aromàtiques, que després de ser esmicolades i beneïdes eren utilitzades per alguns pastors als llocs on orinava el llop.

mal, l'engany i la dolenteria. Són proses que recuperen costums de l'època, que inclouen superstició i fetitxisme, on la intenció moralitzadora s'esvaeix, encara que trobem alguna línia que mostra la natura pietosa del llop davant un home prostrat i abatut: «Allò no era pas somni, era pura realitat. Un lloparràs, creient-me mort de cos com ho era d'ànima, havia vingut a donar-me sa besada, l'òscul del fosser» (*La puyalada*, 1904, cap. XIX).

Carles Bosch de la Trinxeria

La seva obra paisatgística de capçalera és *Records d'un excursionista*, 1887, complementada amb *Visions de l'Empordà* i *Visions del Pirineu*, ambdues publicades el 1953. Són relats de costums d'una societat rural que, com a terratinent, coneixia prou bé. Destacarem alguns fotogrames: la descripció de la mort tràgica de la millor euga d'un pastor de la jaça de Morens, espantada en flairar la ferum del llop; també en terres ripolleses es documenten les mesures de protecció contra els atacs dels llops als ramats transhumants empordanesos en la frescor de valls i planes als mesos d'estiu: «El ramat de setze mil caps que trobarem era guardat per vint pastors i quinze cans. Tenien la jaça al fons del pla. La jaça consisteix en un cercle rodejat de

La figura del llop és demonitzada, sovint metàfora de fam i penúria

barraques, una per a cada pastor. Acorralen el bestiar al mig durant la nit, els cans fan sentinella tot a l'entorn, i el llop no hi pot fer res. [...] cada un és tan o més gros que un llop; a més porten un ample collar eriçat de claus de punta» («Excursions i caceres. En els Alts Pirineus Catalans»).

És memorable el relat «Una cacera al porc senglar en els boscos de Requesens». Un fet paradoxal comparat amb la situació d'avui dia: de tota la serralada pirenaica gironina només en aquestes bosquíries alt-empordaneses es podien trobar porcs senglars, en procés de desaparició per la destrucció que en feien els llops, que es menjaven els porcells, incapaços d'abatre un senglar de 90 o 100 quilos.

Al primer capítol de la novel·la de costums del Pirineu oriental *Montalba*, 1891, es descriu un parany per enxampar llops (llobera), un pou de neu de quatre metres de fondària i cinc de diàmetre: «Una vegada hi va caure

un llop perseguit pels cans de la ramada; els pastors en sentir la cridòria dels cans hi correueren i l'estossaren a cops de pedres. Després un d'ells hi baixà, l'escorxà i el portaren al mas del Moliserrador, on l'empallaren i tot cantant el dugueren pels masos». Al capítol vi de la mateixa novel·la s'explica una història més pròpia d'una pel·lícula de Walt Disney. Un llop aconsegueix entrar en un corral per una finestra i escanya quaranta-cinc ovelles. Com que era molt alta no en podia sortir, de manera que es va enginyar la manera de fer-ho: apilonant més de vint-i-cinc ovelles mortes fins a abastar la finestra i poder fugir. Una contalla de les muntanyes del Montgrí explicada a Jaume Bassa —«Llegendes torroellenques. Llops i bandolers». *Emporion*, núm. 30 (juny 2009)— conté el mateix desenllaç humorístic, i talment s'explica al pobre cerdà d'Arànsers (Enric Quílez. «El llop». *Cadi-Pedraforca*, núm. 13, p. 92).

Josep Berga i Boix

L'avi Berga, cofundador amb Joaquim Vayreda de l'Escola d'Olot de pintura, va ser un escriptor força notable. Al conte, de semblança autobiogràfica, «Qui del llop parla...» (1903, 1914), s'exposen les fòbies i esgarrifances d'un jove de la Pinya que vivia a pagès i havia sentit parlar de les malifetes atàviques del famós carnisser. A «La cacera del llop» (1892, dedicat a Bosch de la Trinxeria) es barregen records (estada al mas Pubill en territori francès el setembre de 1874), tradicions (escorxament a bot, pollastres i gallines en el lot de recompensa a la ratlla del santuari del Coral, prop de Prats de Molló) i el relat trepidant típic del *tall tale* (elements exagerats), en una batalla transfronterera d'onze escopetes contra una fera famolenca, un llop de la grandària d'un bou, terror dels pastors de la contrada.

Teodor Baró

L'advocat, escriptor i polític figuerenc (1842-1916) va ser autor d'una prolífica obra literària, de novel·les, contes, comèdies i altres peces de teatre, entre els quals destaca el drama rural *La tramontana*, estrenada el 1900. L'escenari, una casa pairal amb el Canigó al fons, amb ramats que baixen del Pirineu a la tardor avançada, i on les ràfegues fortes de la canigonència (quan l'avi del Canigó es vol «bufar los dits»)

exerceix com una deïtat èolica la seva influència física i moral entre els humans i el paisatge, de la mateixa manera que ho fa la presència simbòlica del llop, figura feréstega muntanyenca com el personatge d'en Lluís (llop del Pirineu), un caçador que viu en solitari en un jaç al turó del Llamp, una ànima en pena per un fals testimoni en el cas d'un crim, que confessarà al final i que el durà al sacrifici com a ovella propiciatòria del nostramo Fornellà: «Per allí enfila la tramontana, que rebota al salt del Llop y baixa tan furienta que tinch por que un día tombi á n'en Lluís y 'l tiri á la timba» (I, XI). El símil és clar: els llops estimben ovelles; el vent, persones. A en Lluís l'única cosa que l'esglaia, com al llop, és la tramontana: «¿Quí sap lo que 'm diu la tramontana cuan brama, y 'l llop cuan udola? Jo ho sé» (II, VII).

Hi ha situacions que ens evocaran la Terra Baixa, representada per l'hereu Fornellà de Barcelona, que vol casar-se amb la pubilla (Ernestina) d'una de les hisendes empordaneses més acabalades, per compensar el fracàs del pare, que havia volgut maridar la difunta mare de la pubilla. Ella estima, però, en Rafel Rocalva, fill d'un vilatà que havia hagut de fugir del poble, acusat d'haver mort i estimbat un veí del poble trenta anys abans, i que retorna d'Amèrica a l'Empordà per reparar, sense revenges de sang, l'honra de la família. Els Fornellà representen la dolenteria i l'ambició del llop. «LUÍS: He

somiat que 'l llop y la ovella 's casavan. IGNÉS: ¿Y 'l llop es en Fornellá? [...] ¿Y la ovella es la Ernestina?» (II, VII).

En Rafel salvarà en Lluís de morir espenyat, actuació que portarà actes de contrició d'aquest i la seva mutació en llop auxiliador, posant el vent del nord com a espectador: «El llop surt del já, més no per menjar lo remat, sino per salvarlo [...] Ben vinguda tramontana! Salta del Canigó al Pirinéu. Tú, testimoni del meu pecat, ho seràs del meu penediment. Xiula, odola, brama, que 'ls teus brams ja no m'encongexen el cor» (III, XII-XIII).

La referència en un moment determinat a la Mare de Déu de Recasens, a més de l'observació inicial de Janet, el pastor («Al baxar he vist Recasens»), confirma que el drama té lloc al veïnat de Requesens, conegut pel tradicional romiatge de la Processó de la Tramuntana. La creença que només la tramuntana podia amansir el llop devia tenir categoria popular a l'Empordà: «Brueleja la tramontana, / rómpen los torrents per tot / y en las baumas pireneicas / espantat udola 'l llop» (Antonia Mascaró de Ubach. «La sorpresa de Figueres», 1882).

Àngel Guimerà

No és agosarat afirmar que la peça més aclamada del teatre català, *Terra Baixa* (1897), es desenvolupa en terres ripolleses, que Guimerà havia visitat el 1893. Queralbs i Ribes de Freser (la biblioteca local s'anomena Terra Baixa)

L'obra mestra de Vayreda conté no menys de 25 fragments que es podrien citar d'aquest animal llegendari com a figura retòrica

es disputen la font d'inspiració del personatge d'en Manelic. Els indicis geogràfics (Núria, gorgs de Carançà) són, d'altra banda, inequívocs. Manelic sembla un profeta, un personatge bíblic que predica el mite de la Terra Alta: «Allàs es perdona tot, que no és com aquí baix, on tot se corromp. Allà dalt fins els cossos en la neu es conserven, ves que faran les ànimes» (II, VIII); «La muntanya és bondadosa perquè no hi ha homes» (II, I).

La trama del triangle amorós de *La punyalada* (Albert, Ibo, Coralí) es repeteix a *Terra Baixa* (Manelic, Sebastià, Marta). Albert i Ibo, Manelic i Sebastià són un duet de mascles alfa que lluiten pel trofeu de la carnalitat de la femella. Ibo i Sebastià són el llop que encarna la crueltat del trabucaire sense escrúpols i el senyor feudal amb dret de cuixa. Manelic («un nom bufó que fa cabrit», I, V) reivindica al final la seva virilitat davant l'amo («SEBASTIÀ: És que jo també sé matar homes! MANELIC: I jo llops!») abans de tancar la contesa amb el seu triomfal epinici: «He mort el llop! He mort el llop! He mort el llop!».

Aquest drama rural és ric en continguts folklòrics. Eren temps en què la captura de llops es recompensava («Per cada llop que matis t'hi va un duro»); en Manelic explica rondalles de llops i guineus a la Nuri; també es facilita un remei contra les ferides del llop: oli de neu i llargardaix.

Marià Vayreda

A *La punyalada*, l'escriptor olotí relata l'enemistat caïnita entre dos antics

>> Collar lloper amb què es protegien els gossos per fer-los menys vulnerables a les mossegades del llop.

Le Loup devenu berger!

>> Il·lustració de la faula «El llop que volia ser pastor», de La Fontaine, en un gravat a la fusta del segle XVIII.

amics seminaristes, l'Albert i l'Ibo (l'Esparver). El segon exerceix una mena de tirania desvergonyida, i retreu al primer «no ser bo per llop ni per ovella». Eren dos éssers «agarbonats com llop i gos, dues bèsties que es jugaven la vida per aconseguir el domini del colom-serp [Coralí]». Al capítol XXIV, la transformació del seu caràcter tou en un altre de més ferreny fa de l'Albert un mastí reptador a la supremacia del llop: «Aviat vaig poder aferrussar-me al coll, començant a rosegat-li la carn amb una força inconcebible: me sentia més gos que mai».

Amb precisió pictòrica, Vayreda retrata les estratègies de mobilitat i d'aguaitar del llop en un escenari selvàtic ocupat per humans: «acostant-s'hi amb tota l'astúcia d'un llop cerber, se li tirà a sobre, escanyant-lo

sense donar-li temps de dir ai!» (cap. XX). El llop cerber és el mític superdepredador *gatillop* dels Pirineus. Vayreda també dibuixa la morfologia ocular del llop: «Dins de les conques de sos ulls, que de tan de foscos semblaven buidats, hi ballaven dues guspines de foc» (cap. XXIV). Un recurs semblant el trobem a *Solitud*: «Dues espurnes relluïen enmig de la malesa: dues ninetes de llop cerber [l'Ànima], plenes de cobejances, estaven clavades en ses carns [de la Mila] mateix que agulles roentes» (cap. VII).

L'obra mestra de Vayreda conté no menys de 25 fragments que es podrien citar d'aquest animal llegendari com a figura retòrica, i amb lèxic de color localista, aspectes recurrents en algunes pàgines de la resta de la seva obra: *Records de la darrera carlinada*

La creença que només la tramuntana podia amansir el llop devia tenir categoria popular a l'Empordà

(«L'Hospital»), *Sang nova* («I. Gent de muntanya», «IV. La desfeta», «V. L'arc de Sant Martí»). Al conte «L'afusellat», Joan, el soldat carlí de l'exèrcit del general Cabrera, a punt de ser passat per les armes pel seu antic amic Clavell (una relació que ens recorda la de l'Albert i l'Ibo), se sent doblegat per la fredor de l'execució, per la desesperança de no poder ser confessat per un cape-

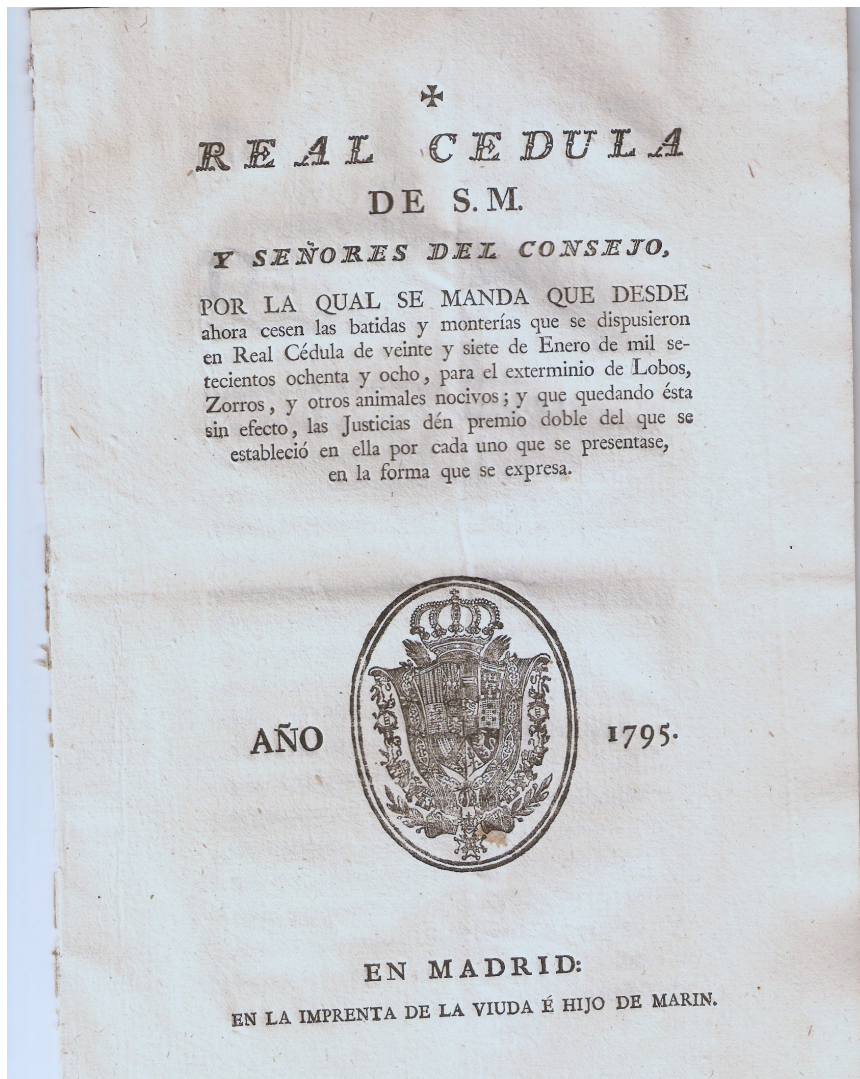

llà, i veu imatges de boscos amb branques negres, amb dimonis enforquillant-lo alhora que expressa un plany esfereïdor: «Ningú no pregava per la meva ànima, i els llops del bosc farien festa del meu cos».

Tenim altres obres, canòniques o que reclamen ser més llegides, d'escriptors provincials d'ara i d'abans, que es presten a jugar amb llops antropomòrfics o reals, i aquí donaríem cabuda a la poesia d'autors gironins (M. Rosa Font a «Llop ferit», Joanjo Bosk a «Amb ulls de llop») i forasters (Josep M. de Sagarra a «Alimària», Joan Margarit a «Els motius del llop»). En concret, el poema «El darrer llop» (1917), d'Eveli Dòria, hauria de ser lectura escolar obligatòria arreu. Per aprofundir en el tema d'aquesta literatura rural, també disposem del tresor encara força inexplorat dels cançoners de pastors i muntanyencs, i de poesia popular. A talls d'exemple, *El cansoner catala de Rossello y de Cerdanya*, de Pierre Vidal (vol. v: *Relació de la vida del pastor*. Perpinyà, 1888) o la balada «Per què plores, pastoreta?», del gironí Enric Claudi Girbal (*El Ampurdanés*, 11 de novembre de 1861).

Llegendes gironines del llop

Ens queda un racó per fer esment d'un florilegi de llegendes de contrades gironines al voltant del llop, recopilades per folkloristes i antologistes, i també d'autor («El llop i l'aurella», de M. Àngels Juanmiquel), que convido a llegir amb amorosiment: «El músic i els llops» (de Beget, la Garrotxa), «La pota del llop» (del cap de Creus i les illes Medes), «L'encurtador» (una variació del Pare Llop del Berguedà), «Els llops i els contrabandistes», «Els llops i el músic de Montellà» (Cerdanya), «El sastre i el llop», «El músic i el llop», «La lloba d'or», «Els últims llops» (Gavarres), «Entre llops» (Montseny), «El carrer del llop», «La tragèdia del carrer del llop» (versió de l'anterior) (Girona), «La gallina i companys que anaven a Roma», «El corb, la guineu i el llop» (Lledó, Alt Empordà), «El llop i l'aurella» (Pla de l'Estany), «La llegenda de Sant Llop» (Vilobí d'Onyar), «El rector i els llops», «El llop i el peroler» (Pla de l'Estany), «L'origen del castell de Cantallops» (Alt Empordà), «El pastor mentider», «Els llops i els gossos de la ramada», «El llop i els dos marrans de Bruguera» (vall de Núria i vall de Ribes, Ripollès).

>> Document de l'any 1795 en què s'establia que es prohibien les batudes contra els llops, però es doblava el preu per cada llop aportat.

>> Collar d'ovella de la Cerdanya del segle XIX. És musicat, la qual cosa significa que el pastor l'havia treballat molt en l'ornamentació de figures d'origen ben primitiu.

Y jo ab assó
concloch la relació,
de la vida del Pastor
que si ell te rebadá,
per cert li pot envejá
un Caballer
y al Rey de Espanya també.
Y finalment,
lo Pastor está mes content
ab son estat,
que lo Bisbe ab son Bisbát,
que lo tant dich,
y de assó no men desdich

que la vida dels Pastors
val mes que la dels Senyors,
y es mes quieta.
Y finalment lo Poeta,
que de cansat no pot mes,
al auditori demana
perdonia de bona gana
las faltas que ell ha comes;
y aixi Senyors,
perдонаume tants errors:
y si volen bona vida,
procurant la referida,
fassan vida de Pastors.

FI.

RELACIO NOVA

Y MOLT GURIOSA

DE LA VIDA DELS PASTORS

EN QUE SE MANIFESTA LOS TREBALLS, Y GRANS

combats que tenen cuant los ix lo Llop, y lo molt alegre
y divertida que es llur vida.

Alguns han dit quels Pastors
tenen la vida penosa:
mes jo dich que es mes gustosa,
que la vida dels Senyors.
Perque si be es veritat
que pateix molt lo Pastor
en lo Ivern; mes en aixó

ja hi está acostumat.
Y mes que lo Pastorét
del fret sen burla, y sen riu:
abrigat ab la samarra
tot temps per ell es Estiu.
Sols pateix en temps de neu
dels ayres frets la inclemencia,

Manresa: En la imprenta de Martí Trullás, carrer de Sobrerroca.

>> Un romanç molt antic i popular en una edició del segle XIX en què s'expliquen tribulacions entre els pastors i el llop.

Voldria destacar dos noms d'autors de contalles. Anton Busquets i Punset (1876-1934), mestre, poeta i folklorista (nascut a Sant Hilari Sacalm) creador d'una narració amb intriga, elogiada per Joan Maragall: «Entre llops» (dins *Del Montseny. Impressions i estudis*, 1903, reeditada dins *Del meu viure rural*, 1929), juntament amb Jordi Pere Cerdà (1920-2011, pseudònim d'Antoni Cayrol), escriptor de Sallagosa, a l'Alta Cerdanya, autor entre altres obres de *Contalles de Cerdanya* (1959), que conté una rondalla excepcional, farcida de màgia, imaginació i llicó moral,

inspirada per una dita segons la qual una dona s'havia tornat lloba a Fontpedrosa: «La dona lloba». I un nom d'antologista pedagògic: el mestre empordanès Lluís Costa-Pau (1944-2002), admirador de la imaginació dels nostres avantpassats, que recull dues versions de rondalles («El llop», segons la rondalla de Jacint Verdaguer recollida al Vallespir; «El llop i el mastí») dins *Això era i no era* (1989). També cal remarcar el costumari de creences del conte «La cassera del llop», de Miquel Torroella Plaja (dins *Cuentos que son historias*, 1905).

Joan-Lluís Lluís (*El dia de l'os*, 2004) es feia ressò d'una llegenda popular que vinculava el retorn de l'os al Vallespir amb la presència militar francesa a la Catalunya del Nord i el trasbalsament de la vida política a Prats de Molló. Esperem que, amb el retorn sedentari del llop italofrancès a les Gavarres, les Alberes, les Garrotxes i el nostre Pirineu occidental, pugui brollar una literatura verda, de ficció i no-ficció, que tingui el llop com a soci de l'aventura ecològica que ens toca compartir amb la resta de la fauna i del món biològic.